

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XI

BELGRADE 1980.

Климент ЦАМБАЗОВСКИ

Балканолошки институт САНУ
Београд

ИДЕЈЕ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА О БАЛКАНСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ*

Већ средином XIX века неки политичари и интелектуалци балканских народа заинтересовани су, и баве се, идејама и плановима о стварању балканског или јужнословенског савеза, федерације или конфедерације. Код Срба, поред Илије Гарашанина и Михаила Полит Десанчића, овај проблем разматрају Светозар Милетић, Владимир Јовановић и Јован Павловић, код Хрвата Јосип Јурај Штросмајер, Фрањо Рачки, и Имбро Игњатович Ткалац, код Бугара Сава Раковски, Љубен Каравелов и Христо Ботев.¹ Овде треба да споменемо још и то да су се већ за време друге владавине кнеза Михаила Обреновића од 1861—1868. водили преговори између Срба, Грка и Бугара за склапање Балканског савеза као основе за ослободилачку акцију или револуцију у Турској ради ослобођења поробљених балканских народа.² Међутим, ми немамо намеру да појединачно разматрамо покрете, или идеје споменутих аутора, какав су став имали о формирању Балканског савеза, федерације или конфедерације,

* Реферат поднесен на IV међународном конгресу за изучавање југоисточне Европе, Анкара, 13. — 18. августа 1979.

¹ Kosta Milutinović, *Prvi ideolozi federalističke misli kod Južnih Slovena*, Rad JAZU, knj. 330, Zagreb 1962, 99; Dr. Dimitrije Đorđević, *Projects for the federation of South East Europe in the 1860 and 1870*, *Balkanica* бс I Београд 1970, 119; Климент Цамбазовски, *Идеје и пројекти у Србији о српско-бугарској федерацији у току 1862. године*, *Balkanica* III, Београд 1972, 349.

² Гргур Јакшић и Војислав Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за време владе кнеза Михаила — Први Балкански Савез*, Истор. инст. Србије, Београд 1963, 122.

већ да истакнемо оно што је заједничко. Основна и заједничка идеја била је свима да се преко организованог савеза оствари национално ослобођење или уједињење народа који су још били под турском или туђинском влашћу. Значи, основни циљ био је да се удруженим и заједничким снагама балканских и јужнословенских народа прво дође до националног ослобођења, а после ослобођења да се отпочну преговори за стварање федерације или конфедерације која би имала таква политичка и војна тела и институције које би се бринуле за заштиту стеченог ослобођења и националног развитка.

Међутим друштвени и политички развитак балканских и јужнословенских народа, а пре свега Кнежевине Србије, био је под великим утицајем друштвеног и политичког развитка западноевропских држава и Русије. Иако су се производне снаге врло споро развијале, а производни односи споро мењали, због околности под којима је српски народ живео средином XIX века, ипак су у његовом животу постојале друштвене снаге које су утицале на његов развитак и прилагођавале га друштвеном развитку тадашње Европе. То је била српска интелигенција која се школовала у западноевропским земљама и у Русији. Она се током школовања упознала са политичким идејама и друштвеним развитком тих земаља, а по повратку у домовину тежила је да их пренесе и примени у животу свога народа желећи да унапреди његов развитак. Појава радничке класе на историјској позорници Европе и њена тежња за изградњом социјалистичког друштва привукла је пажњу српске интелигенције, која се школовала у западноевропским земљама, и већ шездесетих година XIX века она настоји да се напредне идеје пренесу у Кнежевину Србију. Носиоци ових идеја код српског народа били су српски социјалисти на челу са Светозаром Марковићем, који има посебну заслугу у ширењу и пропагирању социјалистичких идеја у Кнежевину Србију и код балканских и јужнословенских народа.

Појава Светозара Марковића у српском друштву седамдесетих година XIX века представља прекретницу за даљи његов развитак. Наиме, Светозар Марковић отпочиње систематску и свестрану критику српског друштва и српске државе XIX века, користећи се том приликом најновијим резултатима социологије, историје, филозофије и националне економије. Основна одлика Марковићеве критике била је, да развитак друштва и његових односа посматра и проучава у њиховом конкретном току, ослобођавајући их свих оптерећења створених романтизмом и мистификацијом прошлости. Светозар Марковић своју критику српског друштва и државе XIX века отпочиње критиком романтизма у српској књижевности, која је прошлост српског народа улепшавала и представљала нереалном и нетачном што је штетно утицало на развијање националне свести. Оштро напада централистичко уређење земље и бирократију која је

раскинула са демократском традицијом и самоуправљањем у задрузи, а која је у доба Првог српског устанка послужила као основа народне револуције. Напао је спољну политику Кнежевине Србије, која иде затим да захватањем нових територија на рачун Турске проширује државну границу Србије:

„Политика која се ограничава на *велику и јаку* Србију пробудује подозрења код наших природних савезника на Балканском Полуострву, Бугара, и тера их у непријатељски табор. Из тога следује очигледно да српска народна политика мора бити управљена на опште ослобођење Балканског Полуострва. *Велика Србија*’ и тесна је и рђава зграда, па стога није кадра да обезбеди српском народу интересе, као год што ни *Велика Бугарска*’ не би осигурала интересе бугарског народа.”³

Светозар Марковић не зауставља се само на критици српског друштва XIX века већ предлаже решења која задиру дубоко у његов дотадашњи живот. Да би га оспособио за историјску улогу у друштвеном, политичком и националном развоју српског, балканских и јужнословенских народа, предлаже преображај српског друштва у социјалистичко које је једино способно да реши друштвену и материјалну неједнакост људи и народа и да постане основа за активирање ослободилачких покрета на Балканском полуострву. Тај преображај српског друштва у Кнежевину Србији треба да доведе до промена у њеном унутрашњем развоју и спољној политици у односу према суседним балканским и јужнословенским народима. Значи преображај српског друштва треба да се креће у два правца: у унутрашњем животу српског народа и у његовим односима са суседима, јер су та два процеса тако уско повезана да један не може без другог, да један произлази из другог:

„Практични смисао социјализма за унутрашњи и спољашњи развој српског народа садржи се у овоме: социјални преображај изнутра, на основу народног суверенитета и општинске самоуправе; револуција у Турској и Федерација на Балканском Полуострву. Ово је јасан програм што су га изнели социјалисти у Србији од када су се појавили као јавни радници.”⁴

Критика унутрашње и спољне политике Кнежевине Србије имала је за циљ да Србију, односно српски народ, припреми за догађаје који су се приближавали и који ће бити од изузетног значаја за његову будућност и будућност балканских и јужнословенских народа. После уједињења Италије и Пруске, Свето-

³ Светозар Марковић, *Сабрани списи, књ. I, чланак Велика Србија*, Култура, Београд 1960, 111.

⁴ Светозар Марковић, *н.д. књ. IV, чланак Социјализам или друштвено уређење*, Београд 1965, 422.

зар Марковић је очекивао да ће отпочети одлучујући догађаји на Балканском полуострву које ће имати далекосежне последице на ослободилачке покрете балканских и јужнословенских народа. Пошто су у решавању Источног питања главну реч имале западноевропске капиталистичке државе и Русија Светозар Марковић је апеловао да се Кнежевина Србија, балкански и јужнословенски народи благовремено припреме и међусобно организују да их догађаји не би затекли неспремне. Те припреме и промене требало је да допринесу већем међусобном разумевању у борби за ослобођењем од турског ропства, а исто тако да се заједнички супротставе циљевима великих сила, које су желеле да наметну балканским и јужнословенским народима поделу територија према својим потребама, политичким и економским интересима.

Уважавајући промене које су настале на Балканском полуострву у доба петвековне турске владавине, када је настало велико етничко померање и преплитање балканских и јужнословенских народа, Светозар Марковић искључује могућност чистих народних, односно националних граница:

„Балканско је полуострво мозаик од народности. Највећи су бројем Бугари, затим долазе Срби и Грци скоро подједнако, затим Турци, Арнаути и Цинцари. Који ће од тих народа пристати да се *„анексира’ српској* монархији? Па рецимо да српска монархија задобије у своју државу и остале Србе који живе у Аустро-Угарску — па и то је мала краљевина од 5 милиона. Може ли таква држава присајединити себи од 10 милијона других народности? Та то би било нешто налик на данашњу Аустрију или Унгарску, што по тврђењу самих српских државника не може да постоји.”⁵

Као велики противник монархистичко-бирокуратског система Кнежевине Србије Светозар Марковић је сматрао да проширење граница Србије не доноси ослобођење поробљених народа већ се тиме проширује кнежева власт и власт бирократије на новој територији:

„Кнез Михаило, и као Србин и као глава своје династије, морао је тежити да увелича земљиште Србије. С друге стране, и по свом положају и по својим убеђењима био је легимитиста и морао је и формално и у самој ствари уважавати историјска права других држава и владара.”

Таква политика Кнежевине Србије не би донела никакве користи српском народу зато што се са проширењем границе

⁵ Светозар Марковић, Сабрани списи, књ. II, чланак *Србија на Истоку*, Култура, Београд 1965, 221.

не мењају друштвени односи који су већ раније постојали, већ се политички систем преноси на неослобођене територије:

„Ми не делимо то мишљење — износио је Светозар Марковић у чланку *Велика Србија*. — „Ми смо казали раније да само рутинери сматрају за интересе народне: велико земљиште, велики број поданика, сјајан двор и т.д.; ми смо казали да је народни интерес: да буде свима и свакоме добро и да је само она политика корисна по народ, која му уједињује све умне и материјалне силе и даје могућност да их употреби за заједничку цель.“⁶

Ако би Србија чак и пошла тим путем ипак не би била сама у рату са Турском. Сваки рат на Балкану, односно рат са Турском, изазива ланчане реакције ослободилачких покрета балканских и јужнословенских народа који се налазе у саставу отоманске државе:

„Рат који би Србија почела свом снагом нема сумње изазвао би устанак народа на целом Балканском Полуострву и решио би сасвим *’Источно питање’* у Европи. Тада би, разуме се, питање облика будуће српске државе зависило од много важнијих услова но што је мишљење кнежевске владе у Србији. Очеvidно политичка мисао *велика Србија* била је највећа политичка *’утопија’* и наследници кнеза Михаила морали су то увидети чим су само једним кораком покушали да је остваре.“⁷

Пошто је осудио уједињење српског народа путем присаједињава нових територија Кнежевине Србији и преношење буржоаског, бирократског, недемократског и монархистичког система Србије на ослобођене територије Светозар Марковић је предлагао да се српско друштво преобрази у социјалистичко које би се ослањало на народни суверенитет и општинску самоуправу као испробане институције патријархалне демократије. Револуција у Турској требала је да се заврши стварањем федерације која би пружила шансу свакоме балканском и јужнословенском народу да оствари своја суверена политичка права и национално ослобођење. Значи уједињење српског народа остварило би се после преображаја бирократске и монархистичке Кнежевине Србије у социјалистичко друштво која би заједно са балканским и јужнословенским народима учествовала у општој револуцији или општем устанку против турског феудалног система и власти, а које би на крају завршило стварањем Балканске или Јужнословенске федерације:

⁶ *Светозар Марковић, н.д., књ. I, чланак Велика Србија, Култура, Београд 1960, стр. 110.*

⁷ *Светозар Марковић, н.д., књ. II, чланак Србија на Истоку, Култура, Београд 1965, 218.*

„Сви услови за развитак српског народа говоре, дакле, зато да је српском народу потребно савезно устројство, а не државно јединство. Унутрашњи развитак и спољни политички услови гоне српски народ да као своју мету стави: ослобођење и федерацију српско-бугарску, не по народности но по, стварним потребама. А ова се Федерација може врло лако раширити у Федерацију народа на Балканском Полуострву и још даље, ако се узму у рачун наши суседи преко Саве и Дунава. Федерација ова се оснива не дакле на начелу народности, но на личној слободи оних људи који ступају у савезну заједницу.”⁸

Истакнута улога Кнежевине Србије на Балканском полуострву у доба револуције или општег устанка балканских или јужнословенских народа против отоманске власти предмет је Марковићеве значајне студије: *Србија на Истоку*.

Као што смо већ нагласили идеја о стварању балканске или јужнословенске федерације није нова, она је постајала већ неколико деценија. Међутим, Светозар Марковић и његови сарадници, српски социјалисти, уносе нов садржај у ову идеју, траже ново решење које се из основа разликује од ранијих предлога. Та разлика се огледа у њиховој тежњи за трансформацијом буржоаског у социјалистичко друштво које треба да превазиђе многе противречности и супротности у животу балканских и јужнословенских народа.

Корене балканске или јужнословенске социјалистичке федерације, која на најбољи начин радном човеку гарантује слободу и равноправност, Светозар Марковић налази у вертикалној повезаности самоуправних институција које започињу од општине, као основне ћелије социјалистичког самоуправног друштва, преко округа (жупанија), државе у Федерацију, односно савеза држава:

„Српски народ нема другог излаза до револуције на Балканском Полуострву, револуције која би се завршила уништењем свију држава што данас смећу да ти народи не могу да се сједине као слободни људи, равноправни радници, као савез општина — жупанија — држава — како им најудесније буде.”⁹

Једна од основних разлика у разматрању идеја о формирању Балканске или Јужнословенске федерације између Светозара Марковића и његових претходника или противника састоји се у томе што он замишља да се Федерација заснива на слободи и равноправности личности и народа, односно радних људи и народа, а не повезивању и договарању држава:

⁸ Светозар Марковић, *н.д.*, књ. IV, чланак *Социјализам и друштвено уређење*, Култура, Београд 1965, 422.

⁹ Светозар Марковић, *н.д.*, књ. II, чланак *Србија на Истоку*, Култура, Београд 1965, стр. 221.

„Федерација ове не заснива се дакле на начелу народности, но на личној слободи оних људи, који ступају у савезну заједницу. Али тим самим начином ујамчава се и свачија народност, јер се тиме даје право и свакој народности да заузме самосталну групу у савезу. Ето шта значи ‚одрицање народности‘ код социјализма.”¹⁰

Пут за формирање Балканске или Јужнословенске федерације је револуција која треба да сруши како буржоаски, бирократски, недемократски и монархистички режим Кнежевине Србије, тако и феудални режим у Турској и монархистичко-империјалистички режим Аустро-Угарске, када се за то створе услови:

„Социјалисти дакле тврде да у свим земљама, где се развило капиталистичко газдинство предстоји социјална револуција — предстоји преврат који ће срушити приватну својину у друштвену и завести заједничку, онако исто као што је срушена феудална својина и заведена слободна приватна својина. Но ко год је до сада пажљиво проучио, шта смо говорили о социјализму, лако ће увидети да се друштвени преображај никако не може извршити једним насилничким актом, једним ударом: народним устанком или превратом. Не! Ту треба дугачак, поступан развитак, ту треба организаторски рад целих нараштаја, ту треба умни, морални развитак.”¹¹

Иако нам Светозар Марковић није оставио пројекат балканске или јужнословенске федерације ипак на основу његових ставова изнесених у појединим чланцима и студијама, а посебно ставова у његовом познатом делу *Србија на Истоку*, можемо да закључимо да је он био велики протагониста те федерације. Мислио је да она одговара жељама, циљевима, потребама и друштвеном и историјском развиту балканских и јужнословенских народа преко које се могу решити извесне дилеме, неспоразуми и конфронтације.

На основу досадашњег излагања можемо да констатујемо, да је пре више од сто година код јужнословенских и балканских народа отпочело са практичном применом идеја Чернишевског, Карла Маркса, Ласала, Фридриха Енгелса и др. у преображају бирократско-централистичког режима Кнежевине Србије у социјалистичко друштво, односно у креирању идеје балканске или јужнословенске социјалистичке федерације. Још од седамдесетих година XIX века, постепено али сигурно, те идеје почеле су да продиру у књижевност и науку, српског и осталих балканских народа.

¹⁰ Светозар Марковић, *н.д.*, књ. IV, чланак *Социјализам и друштвено уређење*, Култура, Београд 1965, 422.

¹¹ Светозар Марковић, *н.д.*, књ. IV, чланак *Социјализам и друштвено уређење*, Култура, Београд 1965, 417.

**LES IDEES DE SVETOZAR MARKOVIĆ SUR LA
FEDERATION BALKANIQUE****R é s u m é**

Dans les années quarante du XIXe siècle il se manifesta l'idée de former la Fédération Balkanique comme un moyen d'unification des peuples balkaniques afin que ceux-ci puissent s'opposer en commun aux dangers qui se présentaient sur la voie de leur développement politique et national. L'apparition du mouvement socialiste en Europe et dans les Balkans engendra aussi les thèses et idées nouvelles sur la création de la Fédération Balkanique. Un des protagonistes des idées nouvelles sur la formation de la Fédération Balkanique était également le révolutionnaire et théoricien socialiste connu serbe Svetozar Marković.

Tandis que la Fédération Balkanique était conçue autrefois comme association des Etats nationaux qui conserveraient leurs institutions nationales, tout en formant quelques institutions communes d'une importance particulière pour la défense de la fédération contre le danger venant du dehors, Svetozar Marković imaginait la Fédération Balkanique comme une jonction verticale des institutions autonomes à partir de la commune, en tant que cellule fondamentale de la société autogestionnaire socialiste par le département (comitat) jusqu'à l'union finale en une fédération. Svetozar Marković interprète la notion de la Fédération de façon suivante: »Cette Fédération n'est pas, donc, basée sur le principe de la nationalité, mais sur la liberté individuelle de ces hommes qui entrent en communauté fédérale. Mais par cela même on garantit également la nationalité de chacun, car on accorde par la droit à chaque nationalité d'occuper un groupe à part dans l'union. Voilà ce que veut dire, la renonciation à la nationalité dans la socialisme.«